

Православно братство „Св. Арх. Михаилъ“ — Варна.

ПЕТДЕСЕТГОДИШНИНА

на

първата българска църква
„СВ. АРХАНГЕЛЪ МИХАИЛЪ“
въ гр. Варна.

1865—14 ФЕВРУАРИЙ—1915 ГОД.

Издава Варненското черковно настоятелство.

ВАРНА,

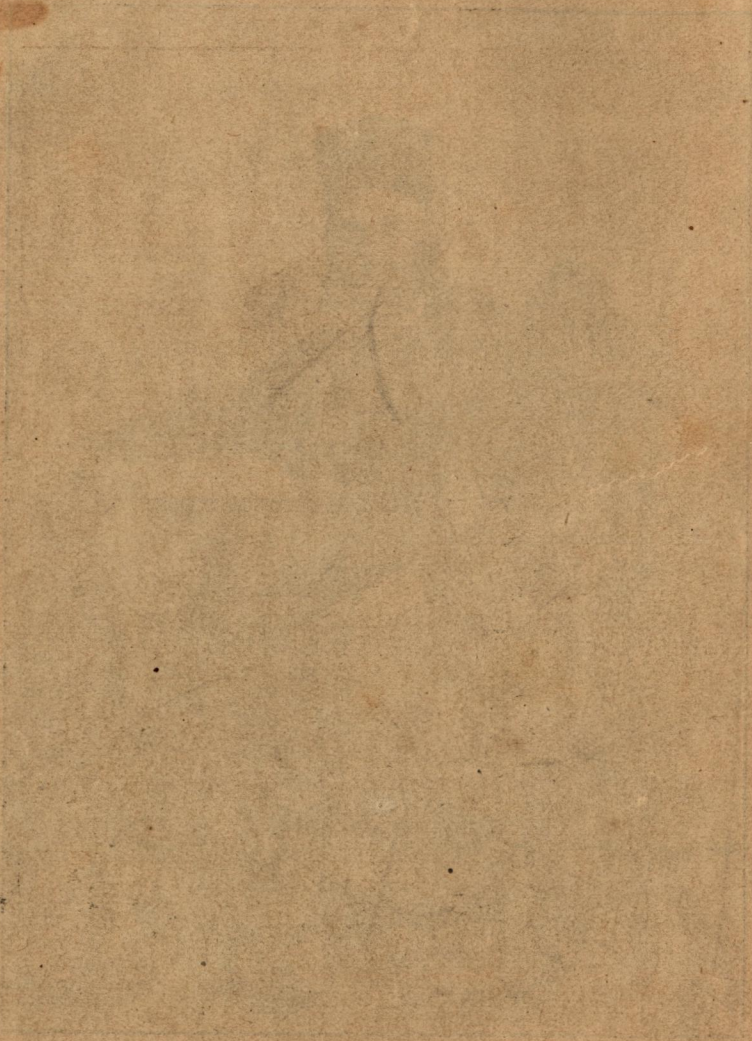
Печатница Д. Тодоровъ

1915.

Първиятъ български въ гр. Варна свещеникъ
Константинъ А. Джновски.

(Ръкоположенъ на 2 юний 1857 година.)

AMERICAN BOOK CONCERN
NEW YORK, N. Y.
1880

Свещеникъ Константинъ А. Джновски
(Роденъ въ гр. Устово, Ахъ-Челебийско, на 20 августъ 1830 год.)

Първата Българска
Църква във Варна.

Православно братство „Св. Арх. Михаилъ“ — Варна.

ПЕТДЕСЕТГОДИШНИНА

на

първата българска църква
„СВ. АРХАНГЕЛЪ МИХАИЛЪ“
въ гр. Варна.

1865—14 ФЕВРУАРИЙ—1915 ГОД.

Издава Варненското черковно настоятелство.

ВАРНА,
Печатница Д. Тодоровъ
1915.

Издательство "Сов. Россия" — Ленинград

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ

на

представительстве в Ленинграде

Г. В. АРХАНГЕЛЬСКОГО

и др. лиц.

1907-18 (сентябрь — 1912 год)

Надпись в архиве Ленинградского государственного университета

ДАТА

Ленинград, 1907

1912

Прѣди четири години градътъ Варна бѣ честитъ да отпразднува тържествено 50 годишната отъ откриването първото свое българско училище. Това бѣ едно рѣдко, достопамятно тържество, което изпълваше съ радостъ и гордостъ всички български сърдца въ града. Това бѣ тържество не само за българската школа и култура, но и за българския елементъ, българската народностъ тукъ. То символивираше възраждането на българщината въ Варна и околията изъ една тъмна и непрогледна епоха на чуждо потисничество и мракъ. То изображаваше побѣдния ходъ на българската просвѣта срѣдъ вѣковно невѣжество и заблуда — какъ заблѣщука отначало съ слаби проблѣски искрата на българското съзнание, на българската просвѣта и рѣчь въ този величественъ приморски кѣтъ, за да се възпламени и загори отначало въ робска, а слѣдъ туй въ свободна България въ пламъка на една плодovitа просвѣтна и културна дѣйностъ, отъ която тѣй много се възхищаваме и радваме днесъ. Спомниха се тогава имената на първитѣ виновници, радѣтели на българското училищно дѣло въ нашия градъ, отдаде се заслужена почетъ на тия идейни, безкористни и самоотвержени труженици на това дѣло. Въ това чествуване общината и учителството изпълниха достойно своя дългъ.

Днесъ ние се намираме прѣдъ също едно такова тържество, съ което е свързано най-близко духовното възраждане на българщината въ гр Варна. На днешния день — 14 февруарий

1865 година —, тъкмо прѣди 50 години, се откри първата българска църква въ нашия градъ. Това събитие иде да ни припомни за величавитѣ епически борби на недалечното минало за народно пробуждане и черковна независимостъ, които съставляватъ най-бурната и свѣтла страница въ нашата история въобще. То иде да ни припомни, макаръ и въ не тѣй силни отгѣнъци, що значеше църквата за българския народъ въ врѣмената на робство и изпитание, какъ тя въ най-тежки минути го подкрѣпяше и издигаше, какъ тя го откърмяваше и запазваше като зеница на окото си неговото най-скъпо достояние — езика и вѣрата и какъ той, застаналъ твърдо на нейния спасителенъ корабъ, постепенно възкрѣсна за новъ духовенъ и свсбоденъ политически животъ. Що значеше наистина за българския народъ дѣлото на плеадата черковни труженици и народни великани — Паисия Хилендарски, Софрония Врачански, Неофита Рилски, Неофита Бозвелията, Илариона Макариополски и цѣла редица други свѣтли имена на черковни иерарси? Не тѣ ли бѣха първитѣ и най-главни виновници, за да се пробуди този народъ отъ дълбокия сънъ, въ който го бѣ хвърлило двойното робство — политическо подъ турцитѣ и духовно подъ гърцитѣ, отъ които първото му отнемаше свободата, а второто — по-грозно и застрашително — езика и националността? Църквата и нейнитѣ служители изпълниха велика спасителна мисия за запазването на народа отъ духовна смъртъ и за придобиването му духовна и политическа свобода. И съ днешното тържество иде да се разкрие една само страничка на тази спасителна мисия на нашата църква за духовно националното пробуждане на

българщината въ единъ отъ най-прѣкраснитѣ кѣ-
тове на нашето отечество — Варна и околнитѣ
ней градове и села. Този кѣтъ, задушенъ отъ
гърцизмъ и гагаущина, половина столѣтие само
назадъ е билъ почти съвършено загубенъ за бъл-
гарската нация, а днесъ той — начело съ вели-
колѣпната въ всѣко отношение Варна — се издига
величаво съ своитѣ национални придобивки, ду-
ховенъ устремъ, културно — просвѣтни начина-
ния, вънкашно благоустройство и материално
благосъстояние. И радвайки се на всичко това,
ние не трѣбва да забравяме за скромнитѣ тру-
женици на нашето възраждане въ миналото и за
този мощенъ факторъ — църквата —, чрѣзъ кой-
то най-вече се пробуди и възроди българския
народъ и въ змето на който този народъ осигу-
ри своята отначало духовна, а отпослѣ и поли-
тическа свобода.

Историческиятъ моментъ, отъ който датира
началото на възраждането на българщината въ
Варна, се отнася къмъ 1860 година. Три важни
и знаменателни събития сѣ станали прѣзъ тази
година: 1) на 12 мартъ се отслужва първа служ-
ба на църковно-славянски езикъ въ църквата „Св.
Георги; 2) на 11 май се съставя първата бъл-
гарска община, и 3) на 19 августъ се отваря
първото българско училище. Въ тѣзи три съ-
бития се корени зародиша на черковно нацио-
налното и културно дѣло на българщината въ
Варна; въ тѣхъ се застъпятъ най-сѣществе-
нитѣ насоки на българския идеалъ, въ кой-
то въобще се е проявила силата на българския
духъ и полетъ въ онова врѣме Службата на род-
ния църковно славянски езикъ е изразявала стре-
межа, идеала на българитѣ да си иматъ своя,

родна, независима църква, която единствено можеше да ги обособи като отдѣлна нация и да имъ даде правото на самостоятелна, юридическа единица прѣдъ турската правителствена властъ. Образуването на българска община е станало изразъ на оная стабилна организация на народна сила и духъ, посредствомъ която единствено можеше да се направляватъ народнитѣ тежнениа за извоюване права и свободи. Откриването на българското училище — това е израза на народното съзнание и свѣсть, въ който бѣ заложенъ въ народната душа мощния стремежъ къмъ просвѣта и култура въобще. Църква и училище, два могъщи фактори, съ които заживѣ въ възродителната си епоха българскиятъ народъ, сплотиха своитѣ сили въ една черковно-училищна община, чрѣзъ която се организираха и заработиха народнитѣ труженици подъ общото знаме на национално-духовното ни възраждане и просвѣта.

Събитията, станали въ Варна прѣзъ 1860 година, бѣха главно отзвукъ на тази народна вълна по черковния въпросъ, която по онова врѣме бурно се разливаше по всички кѣтища на българската земя, будѣше съзнанието на погрузенитѣ въ мракъ български синове и сплотяваше тѣхнитѣ редове за смѣла борба срѣщу народнитѣ врагове. Най-силенъ изразъ народниятъ подемъ и пробуждане намѣриха въ случилото се нея година на великъ-день въ Цариградъ, когато чрѣзъ Илариона Макариополски тамошнитѣ българи, а въ тѣхно лице и цѣлиятъ български народъ, твърдо и демонстративно, се отказаха отъ грѣцката патриаршия и поискаха черковна свобода и независимостъ. Общото народно движение, което до тогава бѣ почти чуждо на малцинството българи

въ Варна, започна да буди и съгрѣва въ тѣхъ патриотически чувства и самосъзнание и да ги импулсира въ подетата борба за признаване правата на българското име и рѣчь, узурпирани отъ духовнитѣ негови поробители гърцитѣ.

Усиѣхътъ на българското дѣло въ Варна, кждѣто гърцизъмътъ бѣ създамъ най-силна своя крѣпостъ и разполагаше съ всички срѣдства на противодѣйствиетъ срѣщу подавялющото мешинство (35 – 40 сѣмейства) на българския елементъ тукъ, не е дѣло само на отдѣлни личности. То е дѣло прѣимуществено на колективния български умъ, усилия и жертви. Всички наши сънародници, кой съ каквото и както е могаль, сж влагали своята дань въ общата съкровищница, като съ готовностъ и единомушие сж се отзовавали на всѣко народополезно начинание. Взирайки се въ миналото, изучавайки дѣлата на народнитѣ труженици въ нашия градъ, ние дълбоко се трогваме и възхищаваме отъ беззавѣтния тѣхенъ патриотизъмъ, идейностъ и безкористие, отъ мълчаливата упоритостъ, трудолюбие и постоянство, съ които се съзиждали камъкъ по камъкъ величавата здание на българското възраждане въ Варненския край. Ние виждаме какъ тѣзи труженици, шепя хора отначало, въ една епоха, когато самото име „българинъ“ бѣ още синонимъ на варваръ, прѣзрѣнъ човѣкъ и въ единъ градъ, кждѣто българщината бѣ хвърлена въ най-дълбока забрава, организиратъ се въ една община, откриватъ свое училище, съграждатъ собствено здание за него, откриватъ и църква, намиратъ учители и свещеници, грижатъ се за тѣхната издрѣжка, образуватъ по-сетнѣ читалище и ученическо дружество, за всичко това правятъ непо-

силни материални жертви и тамъ, къдѣто послѣднитѣ се оказватъ недостатъчни, събиратъ помощи и отъ околнитѣ градове и села, като търсятъ подкрѣпа даже отъ патриоти-българи въ Цариградъ, Ромъния и Русия. Грижатъ се и устрояватъ тѣзи родолюбиви български синове черковно-училищното дѣло и въ селата на Варненската околия и цѣлата Варненска епархия въобще. Из пращатъ тѣ нарочни хора да обикалятъ тѣзи мѣста, да пробуждатъ въ тѣхъ национало съзнание въ сънародницитѣ ни, да ги убѣждаватъ да си издигатъ църкви и училища и тамъ, къдѣто сж издигнати вече такива, да контролиратъ развоая на черковно-училищните дѣла. Това послѣдното тѣ залѣгатъ да се устрои и чрѣзъ особни писмени законоположения, които се правятъ задължителни за цѣлата епархия. Варненскитѣ родолюбци водятъ борба срѣщу всички интриги на гърци и гагаузи прѣдъ турската власть, застъпватъ се прѣдъ послѣдната чрѣзъ най-влиятелнитѣ си хора — членове въ мезлища¹⁾ за защита на българскитѣ интереси, използватъ застъпничеството и на нѣкои отъ чуждестранитѣ прѣдставители, прѣдимно това на руския консулъ. Заставатъ тѣ смѣло и въ редоветѣ на борцитѣ по черковния въпроса. Организиратъ умѣло и своеврѣменно тази борба, отказватъ се отъ патриаршията, подкрѣпятъ отъ името на българското население въ цѣлия Варненски окръгъ съ молби и протести каузата на народнитѣ ни дѣятели въ Цариградъ, изпращатъ свои прѣдставители тамъ и настойчиво искатъ Варна да се включи като центъръ на българска епархия. Най-послѣ, като вѣнецъ

¹⁾ Такива отъ 1864 г. и до освобождението сж били: Господинъ х. Ивановъ, изъ Добричъ и Петъръ Пшпеконъ. изъ Котель.

на толкова безкористни усилия и упорита борба, варненскитѣ българи на 2 декемврий 1872 година се удостояватъ да посрѣщнатъ своя първи народенъ архиерей — и до днесъ благополучно сьвятителствуващия св. Варненски и Прѣславски Митрополитъ г. Симеонъ, животътъ на когото, верига отъ подвизи и дѣла, е сжщо цѣла история на миналитѣ ни борби. Отъ този важенъ моментъ българското черковно и училищно дѣло било спасено за Варненския край, съществуващитѣ черкви и училища все повече и повече се благоустрояватъ и осигоряватъ откъмъ своята издрѣжка и се залочва будна и интензивна работа въ села и градове за съзиждане нови храмове на вѣрата и просвѣтата, въ какъвто периодъ на творчество дойде и самото освобождение на България.

Припомняйки въ общи чѣрти дѣлата и заслугитѣ на скромнитѣ, честни и горещи варненски родолюбци и прѣкланяйки се прѣдъ тѣхнитѣ добродѣтели и подвизи, ние ще се ограничимъ въ настоящата брошурка да спремъ своето внимание по-подробно върху прѣко интересующия ни въпросъ за откриването на първата българска църква въ града „Св. Архангелъ Михаилъ,, и борбитѣ, които сж прѣдшествовали и послѣдвали това събитие, както и върху първитѣ и най-главни участници въ тия борби.

Огнището, отъ кждѣто е проблѣсналъ първиятъ лжчъ за възраждането на българщината въ Варненско и въ нашия гр. Варна е било с. Николаевка (Хадърча). Тукъ най-напрѣдъ, още прѣвъ 1847 година, когато никждѣ изъ Варненската околия не е имало българска църква и

училище, се издига и църква, и училище; настанява се за първи път български учител и български свещеникъ. Въ Николаевка се събират за първи път първенцитѣ отъ всички околни български села по черковния въпросъ и съставятъ на 21 май 1860 година протоколъ, съ който се отказватъ отъ Цариградската патриаршия и нейнитѣ владици и признаватъ за свой върховенъ черковенъ началникъ първиятъ български владика Иларионъ Макариополски. Отъ Николаевка бѣ първиятъ народенъ прѣдставителъ отъ Варненската епархия. извѣстниятъ и влиятеленъ чорбаджи Атанасъ Георгиевъ, който въ 1861 година взе участие въ черковно-народния съборъ въ Цариградъ и живо съдѣйствуваше за прѣуспѣване на българското дѣло въ гр. Варна. Отъ тукъ се направляватъ и по късно въ нѣкои отношения черковно училищнитѣ работи въ града и околнитѣ села, както и тия по общо черковния въпросъ. Отъ Николаевка найсетнѣ бидоха донесени икони и всички необходими черковни принадлежности за откриване първата българска църква въ Варна „Св. Архангелъ Михаилъ“ ; оттамъ бѣ дошелъ и първиятъ български свещеникъ и прѣдстоятелъ на черковно-училищната община въ Варна-Константинъ Джановски, който е и първиятъ виновникъ за самото откриване на тази църква. Послѣдниятъ е добръ извѣстниятъ на Варненскитѣ граждани и дълбоко уважанъ отъ всички дѣдо попъ Константинъ, който днесъ е останалъ срѣди насъ единъ отъ рѣдкитѣ живи дѣатели на тази славна епоха, която сега възпроизвеждаме и чествуваме

Той, поради своята енергичность, интелигентность, положение и влиятелни връзки, се е

поставилъ въ центъръ на черковно-училищнитѣ работи още отначало, както въ Николаевка, така и въ Варна, игралъ е важна роля и съ неговото прѣбывание тукъ и тамъ, съ постоянното обикаляне околнитѣ села се е поддържало живо сѣщение между отдѣлнитѣ български центрове — обстоятелство твърдѣ важно по борбата за черковния въпросъ и за поддържане редъ и дисциплина въ черковно-училищнитѣ работи въ епархията, направлявани по-късно вече всецѣло отъ гр. Варна. Заслужва поради това да се спремъ по-подробно върху личността и дѣйността на този народенъ труженикъ.

Свещеникъ Константинъ Джновски¹⁾ въ Николаевка и Варна е свързвалъ на първо врѣме своята дѣятелность съ тая на Атанасъ Чорбаджи, комуто станалъ и зетъ. Като момъкъ той дошелъ прѣзъ 1847 г. да търси мѣсто за учителъ. Атанасъ Чорбаджи, който по онова врѣме е искалъ да открие въ селото Николаевка училище и търсилъ учителъ, се срѣцналъ съ него, условилъ го и го завѣлъ въ селото. Като учителъ младиятъ и пълненъ съ енергия и родолюбие Константинъ, който отъ начало събиралъ дѣцата и имъ прѣподавалъ въ частна къща, залѣгналъ да се построи отдѣлно здание за училище и църква, каквото е било дѣйствително издигнато съ срѣдства на Чор-

1) Роденъ въ гр. Устово, Ахл.-Челебийско, Гюмюрджински окръгъ, на 20 августъ 1830 година. Първоначалното си образование получилъ въ грѣцко училище отначало въ родния си градъ, а отпослѣ въ Пловдивъ. Слѣдъ това се училъ двѣ години въ Т. Пазарджикъ при извѣстния български учителъ изъ Елена Никифоръ х. Константиновъ Мулронъ. На 16 годишна възраст стави учителъ — една година въ с. Горьо-Райково, близо до родното му мѣсто, и друга въ Устово. Слѣдъ това на 17 декемврий 1847 година той дошелъ въ Варна съ вуйка си Юргаки Забилевъ, който ималъ тукъ бакърджийски дюкянъ.

баджи Атанаса. Зланието било почнато още на слѣдующата година и не безъ извѣстни спънки издигнато: половината за училище, половината за черква. Въ 1851 година черквата била тържествено освѣтена отъ гръцкия въ Варна владика. Издигането на тази първа въ Варненско бълг. църква е послужило отпослѣ като примѣръ за подражание и на околнитѣ села.

Въ 1854 год. Константинъ Джновски, заедно съ трима свои другари, се отправя за Св. Гора на поклонение. По пътя отъ Цариградъ за Солунъ, вслѣдствие на едно злополучно поврѣждане на парахода, съ който пътувалъ, той, заедно съ други десетина души, паднали въ морето, нѣкои отъ тѣхъ се удавали, а други спасили. Въ Солунъ, — въ църквата „Св. Димитрий,“ когато отишелъ да се поклони на гроба на светия Великомъченикъ, той ималъ една необикновена срѣща съ единъ старъ свещеникъ, който съ вѣнкашността и говора си му произвеждалъ поразяюще впечатление. Този свещеникъ, като узналъ за намѣрението му да отиде въ Св. Гора, му казалъ да се върне на мѣстото, къдѣто го е опрѣдѣлил Божиятъ промисълъ, понеже това мѣсто е било и ще бѣде прагътъ на чудни свѣтовни промѣненія. „Очитѣ ти, казалъ му той, непрѣменно ще видятъ всичко, речено отъ Господа, съ залогътъ, който ще ти врѣча и ще бѣде за увѣрение като отъ Бога“ . . . Слѣдъ това той му врѣчилъ единъ св. Антиминсъ и му разказалъ за чудесното видѣние, случило се на 20 декемврий 1746 година въ солунската църква Панагия Лагудияни, на нѣкой си светогорски аскетъ, отъ Иверския мѣнастиръ, Иеремонахъ Теофаній въ врѣме на четиридесетница, отслужвана по случай едно звѣр-

ско изтрѣбление на нѣколко християни отъ кръвожадни мюсюлмани. Чрѣзъ това видѣние било открито на свещеника, че Богъ прѣдалъ християнитѣ подъ турско владичество заради тѣхнитѣ грѣхове, но че той по Своето милосърдие не ще ги остави до край въ робство, ще скрати днитѣ на турското царство и съвършено ще го разсипе. Затова, обаче, християнитѣ трѣбва съ молитва и покаяние да се обърнатъ къмъ Господа, като се възнеся безкрѣвна жертва на 153 нови жертвеници, по числото на толковато риби, споменавани въ Евангелието . . . Иеромонахъ Теофаній, комуто се открило това видѣние, се отпавилъ въ Иерусалимъ, а послѣ въ Цариградъ, и въ съгласие на тамошнитѣ патриарси. отпечата въ 153 образа за божествени жертвеници (св. Антиминси). Първата служба станала въ светия градъ Иерусалимъ, на самия день на великата сѣбота (съ приложение на частица: „Мерзкое и богохулное царство агарянско вскорѣ низпровержи и предаждъ е благочестивымъ“). Отъ тѣзи антиминси от. Теофаній раздавъ въ Синая, Александрия, Антиохия, Цариградъ, островитѣ: Патмосъ, Кипръ и др. мѣста. Единъ отъ сѣщитѣ антиминси вржчилъ и явилиа се старецъ-свещеникъ въ солунската църква „Св. Димитрия“ на Константина Джновски, като залогъ, чрѣзъ който той ще види освобождението на своя народъ отъ турско владичество, къмъ който народъ, най-много страдаленъ между всички други, прибавилъ старецътъ, Богъ храни едно особно благоволение за неговото простосърдечие и искреность.

Необикновената срѣща съ стареца-свещеникъ, разказаното отъ послѣдния чудесно явление на Иером. Теофания и вржчения му залогъ – св. Ан-

тиминсъ, свещ. К. Джновски е описалъ по-подробно съ нѣкои интересни и загадъчни съобщения въ специална брошурка. Случилото се съ него и то слѣдъ като тѣй неочаквано е билъ спасенъ отъ явна смъртъ, той е приелъ като едно откровение, което му опрѣдѣлило неговото бѣдаще призвание — *да се завърне въ отечеството си и да се отдаде на служение на своя народъ, чрезъ служението на Всевишнаго Бога.* Той и до днесъ е запазилъ, като най скѣпъ за себе си залогъ врѣчения му по такъвъ необикновенъ начинъ св. Антиминсъ, на който е билъ отпослѣ рѣкоположенъ за свещеникъ, служилъ е на него при откриването на църквата „Св. Архангелъ Михаилъ“ и редъ години подиръ това; съ него сж били осветени ¹⁾ и рускиятъ параклисъ въ Варна и 14 църкви въ околнитѣ села на Варненската епархия.

Като се завръща съ своитѣ другари отъ Солунъ, окриленъ съ пламени надежди за освобождение неговия народъ отъ турското владичество, той дохожда въ Варна. Като не е ималъ възможность да отиде въ Николаевка, кждѣто по случай на войната (Кримската) били нахлули избѣгалитѣ отъ Добричъ, поради руското настѣпление, турци и татари, — той заминалъ за учителъ въ Балчикъ. Тукъ той сѣщо е билъ първиятъ български учителъ. Слѣдъ двѣ годишно учителствуване, той напусналъ Балчикъ и отишелъ пакъ въ с. Николаевка, кждѣто се и оженилъ за дъщерята на Атанаса Чорбаджи. Подиръ учител-

1) Не архирейско освещаване, но полагаане само на св. антиминсъ, което тогава се извършвало особно тържествено съ включване на много нѣща, които сега ставатъ само при архирейско освещаване.

ствоваха още една година въ същото село и на 2 юний 1857 година се ржкоположилъ за енорийски свещеникъ на Николаевка, кждѣто служилъ и отъ по-рано повикания изъ Беброво, търновско, свещ. Ив. Громовъ. Двамата свещеници обслужвали и на всички околни български села. Наскоро, обаче, свещеникъ Константинъ билъ повиканъ отъ варненския гръцки владика Порфирий, който билъ твърдѣ благосклоненъ къмъ него, за енорийски свещеникъ въ Варна при църквата „Св. Богородица.“ Като родолюбивъ българинъ той започналъ при службата отъ време на време да се обажда на славянски съ прочитане на евангелието или нѣкоя ектения, нѣщо, което се много харесвало на варненскитѣ българи. Това, обаче, го поставя въ конфликтъ съ гърцитѣ, които започнали да го ненавиждатъ, и той прѣстава да служи редовно въ речената църква, като при това напуца за шестъ мѣсеца гр. Варна, за да отиде въ родното си мѣсто. Слѣдъ завръщането си тукъ, обаче, прѣзъ 1859 година той започва по-усилена борба, за да се слобиятъ българитѣ съ отдѣлна църква, кждѣто да се служи на славянски. Наредъ съ това сънародницитѣ ни заработватъ и за откриване свое училище. Домогванията имъ, обаче, може би, за дълго време щѣха да се парализирватъ отъ силнитѣ по богатство, влияние и болшинство гърци, ако тѣ да не намѣриха енергична подкрѣпа на една влиятелна и свѣтла за българското възраждане въ Варна личностъ, а именно подкрѣпата на тогавашния руски вицеконсулъ Рачински.

Александъръ В. Рачински, дошелъ тукъ за вицеконсулъ слѣдъ Кримската война, е билъ първиятъ

руски прѣдставителъ въ Варна Человѣкъ благороденъ, правдолюбивъ и горещъ славянофилъ, той е билъ съ най-добри разположения къмъ своитѣ поробени и въ всичко онеправдани братия — българитѣ. Съ усърдие и умѣние той се залавя, за да се въведе въ една отъ грѣцкитѣ църкви славянско богослужение, кждѣто и лично той и всички българи да могатъ да се черкуватъ. Той срѣщналъ, обаче, за това прѣчки отъ страна на гърцитѣ. Едва подиръ двѣ годишни усилия и прѣговори съ грѣцкия митрополитъ Порфирія той се домогналъ да получи разрѣшение отъ послѣдния, за да се извършва богослужението веднажъ въ седмицата, въ сѣбота, на славянски езикъ и то при изричната уговорка, че това се допуска само *лично за него*. Първата служба на славянски езикъ е била извършена въ черквата „Св. Георги“ на 12 мартъ 1860 год. Тукъ се стекли всички българи и можемъ да си прѣдставимъ какви чувства сѣ ги възобладали, когато за първи пѣтъ въ черква тѣ сѣ могли да се помолятъ на Бога на роденъ тѣмъ славянски езикъ. За тази служба Рачински писалъ: „Стечението на народа, както на българитѣ, тѣй и на гърцитѣ, било голѣмо, тѣй щото молящитѣ стоели даже въ двора. Това събитие е произвело добро впечатление на всички присѣтствующи, даже хубавото славянско богослужение се харесало и на грѣцкитѣ чорбаджии.“

Въ черквата „Св. Георги,“ обаче, не се служило повече на славянски. Настѣпалото наскоро великденско събитие съ българитѣ въ Цариградъ изострило въ висша степенъ отношенията между българи и гърци. Това се почувствало и въ Варна. И грѣцкиятъ владика отказалъ да

отстъпва за повече казаната църква въ града за славянска служба. Тогава Рачински залѣгналъ да се построи руска църква и училище при консулството, кждѣто да могатъ да се черкуватъ и пращатъ своитѣ дѣца българитѣ. За тази цѣль той нарочно ходилъ въ Петербургъ, за да ходатайствува лично за построяването на храма и училището. И тукъ, обаче, се прѣдставили затруднения. Подигналъ се въпроса да ли е умѣстно да се строи руска църква безъ разрѣшението на грѣцката патриаршия въ градъ, находящъ се подъ нейно вѣдомство, и какви отношения въ случая трѣбва да се установятъ съ българското духовенство и народъ, който се отказалъ отъ това вѣдомство на патриаршията. Знаменитиятъ Московски митрополитъ Филаретъ,¹⁾ мнѣнието на когото поискалъ Оберъ.Прокурорътъ на св. Синодъ въ случая, се произнесалъ по въпроса въ смисълъ, че безъ надлежно разрѣшение на Цариградския патриархъ не може да се строи руска църква въ Варна, нито пъкъ да се взема грѣцка такава, а също така не може да се назначи безъ такова разрѣшение въ нея и български свещеникъ. Рачински, като узналъ това, побързалъ да подаде за цѣльта, чрѣзъ грѣцкия въ Варна митрополитъ, прошение до Цариградския патриархъ, за да иска нужното разрѣшение. Патриаршията се отнесла въ този случай благосклонно. На 11 мартъ 1861 год. било получено разрѣшение, параклисътъ билъ построенъ при вице-консулството (въ къщата на Залжмоолу Коста) и на 12 априлъ с. год. тържествено осве-

¹⁾ Вж. Мнѣнія и Отзиви Филарета по дѣламъ Православной церкви на Востокъ, стр. 212—213.

тень отъ архимандрита Филарета, ¹⁾ свещ. К. Джновски и свещ. Иванъ изъ Къзхлджиларъ. За параклиса сж били отпуснати отъ Княгиня Воронцова 5000 рубли, въ память на убития и прѣзъ руско турската война въ 1828/29 г. мжжъ, който ржководилъ обсадата на гр. Варна. Въ този параклисъ българитѣ се черкували до заминаването на Рачински — 1863 година. Слѣдъ това, българитѣ прѣстанали да ходятъ въ него, понеже турската властъ започнала да ги подозира. Още повече, че самиятъ вице-консулъ вечъ — кн. Олхинский се отнасялъ несъчувствено къмъ това посѣщаване параклиса отъ българитѣ. Параклисътъ, да споменемъ мимоходомъ тукъ и това, покъсно въ 1868 год. е билъ прѣнесенъ въ дома на Архим. Филарета, който служилъ въ него до самата си смъртъ (въ 1875 год.). Слѣдъ смъртъта на Филарета тамъ служилъ свещ. К. Джновски до обявяване на войната, а слѣдъ освобождението въ параклиса, който е билъ прѣнесенъ въ къщата на Петъръ Яневъ, служили българскитѣ въ Варна свещеници. Подиръ въздигането пкъ на Съборната църква въ 1886 год. черковнитѣ принадлежности на този параклисъ били прѣнесени на южния прѣстолъ, иконостасътъ на който, заедно съ нѣкои одежди, икони и посѣди, е билъ направенъ съ иждивението на Н. И. В. руския императоръ.

¹⁾ Филаретъ е билъ по народностъ гркъ. Получилъ духовно образование въ Киевъ, а отпослѣ въ Халки. Служилъ отначало като проповѣдникъ въ варненскитѣ църкви и педаномосъ въ гръкитѣ училища. Вслѣдствие породилъ се конфликтъ между него и черковната община той прѣминалъ на служба въ руския параклисъ, като посолски свещеникъ. Къмъ българитѣ той отъ самото си идване тукъ се отнасялъ добръ.

Но да се повърнемъ къмъ събитията отъ 1860 година.

Родолюбивитѣ варненски българи, прѣдъ съзнанието на които ясно се изпрѣчвала нуждата да си откриятъ училище, слѣдъ туй и църква, както и нуждата да се отзоватъ сплотени въ борбата за разрѣшаване на рѣзко изтъкналия вече черковенъ въпросъ между българи и гърци, на 11 май 1860 год. образуватъ община и си направятъ печатъ съ слѣдующия надписъ: *Българска училищна община — съгласие, дързостъ и устъпъкъ — 1860* (гл. прил. образецъ). Въ общината за

членове влизали слѣдующитѣ лица: свещ. К. Джановски, Хаджи Стаматъ Сидеровъ (изъ Г.-Орѣховица¹⁾, Хаджи Рали Мавродиевъ (изъ Шуменъ), Братия Никола и Сава Георгиевичъ (изъ Търново), Никола Даскаловъ (изъ Самоковъ — секретаръ на Рачински), Хр. Поповичъ (изъ Калоферъ) и Костадинъ М. Тюлевъ (изъ Казанлъкъ). Тѣзи лица сж били и най-главнитѣ труженици за бъл-

¹⁾ Обѣсенъ въ Добричъ отъ турцитѣ, по подозрѣние въ шпионство, прѣзъ врѣме на руско турската война.

гарското дѣло въ Варна. Организираны въ община, на българитѣ прѣдстояло да се заловятъ за работа и на първо мѣсто да се погрижатъ за откриването на българско училище Къмъ това тѣ се побудили и отъ слѣдующето обстоятелство.

Прѣди да се построи руския параклисъ, кждѣто, както споменахме, нашитѣ сънародници за извѣстно врѣме се черкували, и слѣдъ отказа на грѣцкия владика да се служи на славянски въ черква „Св. Георги,“ българитѣ се черкували въ мѣнастиря „Св. Димитъръ“ (въ Евксиноградъ), игуменъ на който билъ иеромонахъ Теодосий — българинъ изъ Търново. Тукъ отъ врѣме на врѣме, по искане на Рачински, прѣзъ по-голѣми черковни или нѣкои царски празници се служило на славянски. Отъ 1 августъ, 1860 год., прѣзъ богородичнитѣ пости, цѣла недѣля служилъ въ мѣнастиря ежедневно и четѣлъ параклисъ свещеникъ Константинъ. На 6 с. мѣсець — Прѣображение Господне — била извършена тържествена служба съ петохлѣбие отъ него въ присѣтствие то на Рачински. Събрали се и всички по-първи и събудени българи. Нѣкои отъ тѣхъ — по младитѣ и събуденитѣ, а именно: Сава Георгиевичъ, Михалаки Рибаловъ, Иосифъ Хр. Стояновъ, Хр. Груевъ¹⁾, Андрей Астарджиевъ, Хр. Климентовъ, Георги Груевъ²⁾, Дамянъ Павловъ (?) и Никола Даскаловъ изпрѣди още се събирали въ мѣнастиря и заедно съ Рачински, свещеникъ Константина и Иеромонахъ Теодосия обсъждали народни въпроси, пѣяли патриотически пѣсни и главно се спирали върху нуждата да се

¹⁾ Изъ Казанлъкъ.

²⁾ Братъ на извѣстния Якимъ Груевъ изъ Пловдивъ; дошелъ тогава за 2—3 мѣсеца въ Варна по национални работи.

открие българско училище въ Варна. Слѣдъ службата на Прѣображение, тѣ пакъ имали срѣща и окончателно рѣшили да се открие подписка за издържане на училище. Родолубието подбудило сънародниците ни къмъ най-щедри помощи. Най-крупна сума отъ 300 лири подарилъ игуменътъ на мѣнастиря Иером. Теодосий.³⁾ По хиляда лева подарили влиятелнитѣ и богати българи: Атанасъ Георгиевъ (изъ Хадърча), Стоянчо х. Ивановъ (изъ Е.-Джумая), братъ му Господинъ и х. Стаматъ Сидеровъ⁴⁾, Братия Георгиевичъ подарили 600 лв., Ат. и Георги Попови — 400 лв., К. Тюлевъ, Хр. Поповъ, Хаджи Рали Мавродиевъ и Янаки Жековъ по 200 лева. Еснафитѣ подарили по 100 лв., четирма търговци — гърци по 100 лв., мюфтията Ибишъ Ефенди подарилъ отъ вакѣфитѣ 400 лв., другъ единъ гражданинъ — 800 лв. Рачински записалъ подъ графата „добри люде“ — 6402 гр.

Събрала се една сума отъ десетъ хиляди лева. Споредъ твърдението на свещеника К. Дж-

3) Тази сума не фигурира въ записания въ Митрополитската архива тефтеръ за воденитѣ отъ българската община сметки презъ 1860 год. както не фигуриратъ и други, подарени, споредъ свещ. К. Джновски, на първо врѣме суми. За нея, обаче, послѣдниятъ твърди по единъ положителенъ начинъ, че дѣйствително е било подарена. По положението, което заемалъ дарителтъ — игуменъ въ гръцки мѣнастири, той не е могълъ, безъ рискъ за себе си, да жертвува за българската вауза суми, освѣнъ по прикритъ начинъ. Отъ Теодосий и при други случаи подпомагалъ съ щедри помощи българското дѣло. И когато гърцитѣ додружили това, една вечеръ го нападнали въ мѣнастиря въ 1869 г., ограбили го и той билъ принуденъ безъ нийдѣ нищо да дойде въ Варна и намѣрилъ гостоприемство у свещеникъ Константина. Подиръ шесть мѣсеца билъ изпратенъ отъ българ. община за събиране помощи въ Шуменско и тамъ по пътя, вслѣдствие прѣобръщане талигата, въ единъ хендекъ загиналъ трагично.

4) Повторно х. Стаматъ на слѣдующата година подарилъ 13750 гроша, съ която сума се купило допълнително мѣсто за бъдещето българско училище и църква „Св. Арх. Михаилъ“.

новски, отначало българитѣ рѣшили да внесатъ тази сума въ грѣцката община, за да се издѣржа съ нея български учителъ, който да прѣподава на българскитѣ дѣца въ грѣцкото училище български езикъ три пѣти въ седмицата. Гърцитѣ не се съгласили на това. Тогава българската община рѣшила да открие самостоятелно българско училище, като на първо врѣме наела за цѣлѣта частна къща (тая на Балтаджи Пейка, до площадъ Иосифъ I), а заедно съ това рѣшила да купи за три хиляди лева мѣстото, кждѣто е сега църквата „Св. Архангелъ Михаилъ,“ за постройка на училище.

Гърцитѣ и гагаузитѣ съ интриги прѣдъ мѣстната турска властъ искали да попрѣчатъ на откриване българско училище. Такава е била, напр., пустнатата отъ тѣхъ интрига, че това училище се открива не отъ българитѣ, а отъ руския вице-консулъ по политически съображения. Българитѣ, обаче, разобличили скрититѣ домогвания на гърцитѣ и българското училище било открито на *19 августъ, 1860 година*. Водосветътъ е билъ извършенъ отъ грѣцкия свещеникъ Панайотъ, но като пѣвецъ взелъ участие и свещеникъ К. Джновски. Първи български учителъ е билъ Константинъ П. Арабаджиевъ изъ Търново. Числото на ученицитѣ е било 25 момчета и 15 момичета.

Прѣзъ слѣдующата 1861 година се започва построяването на двуетажно здание за училище (сегашната църква „Св. Архангелъ Михаилъ“). Но и тукъ българитѣ трѣбвало да се справятъ съ интригитѣ и буйството на гърцитѣ. Последнитѣ ги подигравали и пустнали интригата, че зданието се прави съ руски пари и ще

служи не за училище, а за свърталище на хора, опасни за държавата ¹⁾.

Единъ день, слѣдъ като билъ изкаранъ вече първия етажъ на зданието, фанатазирана тълпа гагаузи и гърци се струпватъ прѣдъ конака и демонстративно изискали отъ мютесарифина Аширъ-бея да се спрѣ по-нататъшната постройка на училището. Турската власть удовлетвори тѣхното искане и работата била спрѣна. Това, обаче, не отчайва българитѣ. Чрѣзъ влиятелния Атанасъ Чорбаджи, който билъ тогава български прѣдставителъ въ Цариградъ по черковния въпросъ тѣ успѣли да издѣйствуватъ султански ферманъ за постройката на училището. Въ тази работа положилъ голѣми усилия и свещеникъ К. Джновски. По съвѣта на тъстятъ си Атанаса Чорбаджи, той отишелъ при тогавашния Варненски мюфтия Ибишъ-ефенди, близъкъ приятелъ на Атанаса ²⁾, за да иска съдѣйствието му прѣдъ властитѣ. Ибишъ съчинилъ мазба (прошение) отъ името на българитѣ до централното правителство и я далъ на свещеника Константина съ прѣпоръчителни писма до кадитѣ на Козлуджанската, Провадийска, Добришка, Балчишка и Манкалянска каази за подписване и подпечатване отъ българскитѣ мухтари. Въ мазбата се казвало, че българското население отъ варненския санджакъ не иска да праща дѣцата си въ грѣцки училища и да се учатъ на неразбранъ за тѣхъ грѣцки езикъ, та затова молѣло да имъ се разрѣши да си откриятъ българско училище въ гр.

¹⁾ Въ споменитѣ на първия български учител К. Т. Арабаджиевъ. — Извѣстия на Археол. д-во, IV стр. 29.

²⁾ Атанасъ Чорбаджи станалъ причина, за да се назначи Ибишъ-ефенди за мюфтия въ Варна.

Варна. Тази мазба била отнесена отъ свещ. Константина на Атанаса Чорбаджи въ Цариградъ, който пъкъ я прѣдалъ на Високата Порта. По този начинъ билъ издаденъ султанския ферманъ¹⁾. Но докато българската община въ Варна се сдобие съ него изминали се деветъ мѣсеца. Прѣзъ това врѣме училищната постройка стояла недовършена и непокрита, а материалитѣ му били разграбени отъ гагазитѣ. Като се получилъ фермана, той билъ прочетенъ тържествено въ двора на конака (сегашното окръжно управление) прѣдъ всички подписали мазбата български и турски мухтари, които били нарочно за това поканени, както и прѣдъ множество народъ — българи, гърци и гагаузи. Гърцитѣ и гагаузитѣ, които не знаели нищо отъ постѣпкитѣ, правени отъ сънародницитѣ ни съ подаване мазбата, останали крайно изненадани отъ случилото се. Българитѣ одържали побѣда. Зданието за училище било довършено и покрито. На 25 юлий 1862 год то било тържествено осветено въ присѣтствието на мютесарифина Аширъ бея, руския вице-консулъ Рачински и на всички българи. Водосветътъ билъ извършенъ лично отъ митрополита Порфирія.

Така се издигнала и осветила въ гр. Варна първата българска обществена сграда, която е станала светиня за всѣко българско сърдце тукъ, защото въ нея се е пробуждало съзнанието и окрилявалъ духътъ на младото поколѣние въ робската епоха, въ нея по късно сж се съгрѣвали всички български сърдца въ горещи молитви и надежди срѣдъ тежка неволя и робство. Тази сграда и днесъ скромна, полудъсчена, полускрита вѣщае

¹⁾ прѣди да пристигне фермана С. Георговичъ изходатайствувалъ отъ мютесарифина разрѣшение за доизкарване зданието.

само за величието и мощта на българския духъ, който се е възпитавалъ подъ нейния покривъ срѣди смѣли и упорити борби.

Двата етажа на новопостроената сграда отначало служили за училище. Но ето че българитѣ се намиратъ прѣдъ друга належаща нужда. Тѣ нѣматъ своя църква, молитвенъ домъ, кждѣто да отдѣхвватъ празниченъ день и задоволяватъ своитѣ религиозни нужди. При нѣмане отдѣлна църква тѣ при това не сж могли да създадатъ за себе си общинска и училищна стабилностъ и да се обособятъ като отдѣлна нация. Защото църквата обособяваше прѣдъ очитѣ на турцитѣ разнороднитѣ елементи. Това обстоятелство въ всичката му важностъ сж прицѣнили варненскитѣ българи и сега тѣ насочватъ своитѣ усилия за придобиване своя църква.

Въпросътъ, за да се сдобиятъ съ църква, кждѣто да се служи на славянски, е занимавалъ българитѣ още прѣзъ 1860 година. На първо врѣме, обаче, тѣ се черкували въ „Св. Георги“ и мѣнастиря „Св. Димитъръ“, когато е имало тамъ славянска служба, а по-късно въ руския параклисъ. Но слѣдъ заминаването на Рачински отъ Варна въ 1863 год, българитѣ нѣмали вече възможностъ да се черкуватъ въ тѣзи мѣста, а пъкъ нуждата да иматъ *своя* църква за тѣхъ ставала съвършено наложителна. Този въпросъ особно назрѣлъ въ началото на 1865 година. Примѣрътъ съ насилственото взимане отъ българитѣ прѣзъ 1860 година гръцката църква „Св. Богородица“ въ Пловдивъ дѣйствувалъ заразително и на Варненскитѣ родолюбци. Обмисленъ билъ между тѣхъ вече сериозно плана, за да се завземе църквата „Св. Георги.“ Въ този планъ

е била посвѣтена и турската властъ, която имъ заявила, че българитѣ могатъ да взематъ църквата, но на своя глава и че, ако стане нѣкое сбиване или убийство, не ще отговаря. За 10 февруарий се натъкмили десетина младежи българи, за тази работа, но него день, когато трѣбало да се събератъ за това, по различни причини, не се явили. Сжщиятъ день свещ. Константинъ се срѣщналъ съ пристигналия въ града за събиране помощи старъ български свещ. Наумъ отъ Охридския мѣнастиръ „Св. Наумъ.“ Послѣдниятъ го убѣдилъ, че за българитѣ ще бжде най-добрѣ да приспособятъ за черква долниятъ етажъ на българското училище. Тази идея твърдѣ много се поревнала на свещ. Константина, който и отъ по-рано мислилъ за това нѣщо, но сега той се заловилъ да го осжществи. Прѣди всичко той склонилъ за това българитѣ и, безъ гърцитѣ да подозиратъ нѣщо, уредилъ въпроса съ турския мюфтия Ибишъ ефенди. На искането да се позволи на сънародниците ни да си откриятъ отдѣлна църква, мюфтията заявилъ на свещен. Константина какво турскиятъ законъ позволявалъ да се строи отдѣлна джамия тамъ, къдѣто пожелаятъ най-малко 25—30 сѣмейства. И понеже българитѣ (на брой 45 сѣмейства), които заявили, че искатъ да иматъ своя църква, отговаряли на това изискване на закона, то тѣхното желание може да се удовлетвори.

Така подготвена работата. самъ свещеникъ Константинъ отишелъ въ с. Хадърча (Николаевка), за да вземе отъ тамошната църква икони и други черковни принадлежности, които били докарани на каруци отъ Катели Грозевъ, Слави Стояновъ и Добри Бацовъ въ града на 13 февру-

арий по мръкнало, а прѣзъ нощъта били наредени въ долния етажъ на училището, надлежно пристроенъ отъ по-рано. На другия денъ — 14 февруарий 1865 година, на сирни заповѣзни, била открита новата църква съ отслужване Божествена литургия отъ свещеницитѣ: Константинъ и Иванъ Громовъ. Последниятъ дошелъ нарочно отъ Хадърча, заедно съ черковнитѣ пѣвци: Петъръ Атанасовъ и Курти Добревъ. На службата присѣтствували всички българи отъ града. Доведени били и ученицитѣ на брой около 120 души. Имало и селяни отъ Хадърча, Гьондогду и Чатма. Слѣдъ отпускане ученицитѣ изпѣли въ църква пѣсенъта на Султанъ Абдулъ Азиса: „весели се нашъ народъ . . . и съ това се завършило тържеството по откриването първата българска църква въ Варна, посветена въ честь на св. Архангела Михаила.

Голѣма, неизказана била радостъта на българитѣ. Тѣ виждали увѣнчани съ успѣхъ своитѣ усилия и жертви. Това ги ободрявало и съгрѣвало съ нови надежди. Съ откриване свои училище и църква българитѣ се почувствували оздравени на своята позиция. Тѣ се сдобили съ найнеобходимото и отъ есга нататѣкъ могли съ поголѣмо спокойствие и надежда да гледатъ на своето бъдаще.

Успѣхътъ на сънародницитѣ ни съ откриването българската черква не малко озлобили гърцитѣ и гагаузитѣ. Тѣ не веднажъ се опитвали, чрѣзъ интриги прѣдъ турската власть, да се затвори тази черква. Турцитѣ, обаче, не се съгласявали на искането имъ, защото не виждали нищо нередовно въ дѣйствиата на българитѣ. И въобщо властъта се отнасяла благосклонно къмъ послѣднитѣ и ги

подкрѣпяла въ тѣхнитѣ законни искания и аспирации. Виждайки това, гърцитѣ правили и нѣкои опити за взаимно мирно споразумѣние съ българитѣ. Къмъ туй особно се скланялъ и пристигналиятъ, слѣдъ една седмица (на 20 февруарий) отъ откриване българската църква, митрополитъ Иоакимъ.¹⁾ На Врѣбница той повикалъ свещ. Константина и му прѣдложилъ да отстъпи на българитѣ исканата изпрѣди отъ тѣхъ църква „св. Георги“, — нѣщо, което казалъ, той, било грѣшка, че не станало отъ по рано — та да се затвори „св. Архангелъ“ и главно да се не дѣлятъ черковно отъ гърцитѣ. Българитѣ отклонили това прѣдложение на митрополита Иоакима. Такива постѣпки отъ страна на гърцитѣ за взаимно разбирателство, обаче, сж били единични. Въобщемъ тѣхното, както и това на гагаузитѣ, държане било враждебно и прѣдизвикателно къмъ сънародницитѣ ни, които дълго врѣме живѣли подъ страха, че църквата имъ може да се затвори.

Прѣчки на първо врѣме българитѣ срѣщали и по въпроса за гробищата. На врѣбница — 1865 год. — умрѣлъ единъ българинъ. Погрѣбвали сж тогава мъртавцитѣ въ черковнитѣ дворове. Станало нужда да се погребе починалия въ двора на черквата „св. Георги.“ Но когато погребалното шествие съ свещ. Константина пристигнало до черквата, послѣдниятъ билъ принуденъ отъ гърцитѣ да остави починалия, който билъ заробенъ безъ свещеникъ. По-късно, прѣзъ 1868 г. вла-

¹⁾ Ивѣстиятъ отпослѣ Цариградски патриархъ подъ името Иоакимъ III, прѣдшественникъ на сегашния таквъ Германъ V. Той почина прѣзъ 1912 год. Покойниятъ до послѣдно врѣме се отличаваше съ своята умѣреностъ и примирителностъ по отношение къмъ българския черковенъ въпросъ. Той съчувстваше на идеята за вдигане скизмата.

стъта опрѣдѣлила на различнитѣ народности мѣста извънъ града, за гробища. Такова, обаче, не било отдѣлено за българитѣ, тъй като тѣ не били още официално признати за отдѣлна черковна община. Гърцитѣ отъ своя страна не ги допусkali въ своитѣ гробища. Тогазъ свещ. Константинъ се споразумѣлъ съ арменския свещеникъ Харютюнъ Ефенди и послѣдниятъ се съгласилъ, щото българитѣ да откриятъ своитѣ гробища (сегашнитѣ такива) до тѣхнитѣ. За същото се споразумѣлъ и Господинъ Чорбаджи съ арменската община.

Слѣдъ 14 февруарий въ църквата „Св. Архангелъ“ започнало да се служи редовно въ всеки празникъ. Чредували се отначало свещеницитѣ: Константинъ и Иванъ Громовъ. Послѣдниятъ служилъ въ Варна до 1 августъ с. год. На негово мѣсто дошелъ свещ. Димитъръ¹⁾, изъ Балчикъ, който стоялъ тукъ до февруария 1866 година. Единъ мѣсець подиръ него извиканъ билъ све-

1) Този свещеникъ е билъ ржкоположенъ по рѣшение на българската община въ Варна, взето въ първото заседание отъ основаването ѝ на 11 май 1860 год., отъ Илариона Макариополски. Той е билъ първиятъ свещеникъ въ варненската епархия, ржкоположенъ отъ български владика въ гр. Балчикъ. Гърцитѣ въ Варна останали поразени отъ смѣлостта, съ която дѣйствovali българитѣ. Като се завърналъ свещ. Димитъръ отъ Цариградъ варненскиятъ владика, по внушение отъ Цариградския патриархъ, го наклеветилъ прѣдъ правителството, което и рѣшило да го изпрати подъ стража въ Цариградъ, откъдѣто пъкъ го чакало заточение. Свещ. К. Дъновски, за да спаси свещ. Димитра, използвалъ близкото си познанство съ варненския католически свещеникъ Дахянъ, и този веднага телеграфиралъ до валския викарь г. Брюнони въ Цариградъ за пристигането на свещ. Димитра, за когото добавилъ, че желае да приеме унията. Брюнони взелъ подъ свое покровителство послѣдния, като изпратилъ хора, които го отървали отъ ржцѣтъ на турскитѣ жандарми и патриаршескитѣ гавазии.

На 20 декемврий 1860 год., като била отворена униятската черква въ Пера, свещеникъ Димитъръ служилъ въ нея като първи униятски свещеникъ. Слѣдъ като се усуети унията, той се върналъ прѣзъ м. юний 1861 год. и до 1865 год. свещеннодѣйствovalъ въ Балчикъ.

щеникъ Иванъ, изъ Търново, свещенодѣйствиуващъ до тогава въ с. Гьондогду.¹⁾ И той стоялъ до Димитровъ день. До м. февруарий 1867 год. свещеникъ Константинъ останалъ самичккъ въ Варна, когато билъ повиканъ служащия въ Добричъ свещеникъ Ив. Русевъ. Послѣдниятъ останалъ тукъ до края на 1869 година. Въ началото на 1868 г. при църквата „св Архангелъ Михаилъ“ се остановилъ и светогорскитъ иеромонахъ Дионисий²⁾ (отъ мѣнастира Лавра) като духовникъ, а отъ врѣме на врѣме и служилъ. Той починалъ въ 1869 год. Прѣзъ септемврий 1867 год. дошелъ отъ Цариградъ архим. Панаретъ, като замѣстникъ на оттеглилия се отъ ръководене работитѣ на черковно-училищната община свещ. Константинъ³⁾. Послѣдниятъ, обаче, макаръ да не вземалъ за извѣстно врѣме прѣко участие въ вжтрѣшнитѣ работи на общината, все пакъ продължавалъ прѣдъ турската власть имено той да се счита като прѣдставителъ на българитѣ (милетъ викили), когато

1) Баща на родолюбивия и енергиченъ българинъ Теодосий Поповичъ, единъ отъ най-ревностнитѣ труженици на българското дѣло въ Варна отъ 1857 до 1860 год., когато и починалъ. Той е билъ комисионеръ и е взелъ инициативата за събиране между българитѣ помощи за училище още прѣзъ 1858 година.

2) По народностъ грѣкъ. Дошелъ въ Варна прѣзъ 1857 год., за да събира милостиня. Въ 1867 год. грѣкитъ владика, по повѣдъ отъ патриарха, поискалъ да го прати на заточение. Той потърсилъ покровителството на българитѣ, билъ приетъ за български свещеникъ и турцитѣ го оставили. Ималъ една къща, която подарилъ на българската черква.

3) Между него и нѣкои отъ българскитѣ първенци възникнали недоразумѣния. Послѣднитѣ твърдѣ непрѣдпазливо и безъ да прѣдупрѣдятъ него, който билъ отговоренъ прѣдъ турската власть за дѣйствиата на българската община, изпращатъ възстаници въ Балкана. Опасността да бѣдатъ заловени още по пѣтя възстанитѣ, на брой десетина души, и послѣ всички избѣсени била много голѣма. Не малко усилия, съобразителностъ и застъпничество положилъ свещ. Константинъ, за да се върнатъ още отъ пѣтъ тѣзи млади хора и да се спасятъ отъ грозящата ги опасность.

тѣ държали и за всичко отговоренъ. Архим. Пана-ретъ стоялъ въ Варна двѣ години и напусналъ почти едноврѣменно съ свещ. Ив. Русевъ. Слѣдъ неговото оттегляне, свещ. Константинъ, който до това врѣме повече живѣлъ въ Николаевка и обикалялъ селата, пакъ поелъ управлението на българската община. Прѣзъ 1870 год. дошелъ отъ Сърбия архим. Дионисий, който служилъ въ църквата св. Архангелъ нѣколко мѣсеца и си заминалъ по Димитровъ день. Слѣдъ него се намѣрилъ тукъ светогорскиятъ иеромонахъ Партений и той свещенодѣйствувалъ на българитѣ до априлъ 1872 год. Едва въ началото на 1872 год. дохажда отъ Джумая за постояненъ енорийски свещеникъ Ив. Славовъ, който служилъ въ Варна чакъ до смъртта си прѣзъ 1896 година. По-късно прѣзъ августъ мѣсець 1875 год. дошелъ свещ. Хр. Върбановъ изъ Шуменъ, а на скоро подиръ освобождението вече дохождатъ свещ. Енчо Димитровъ и Желѣзко Градевъ.

Покрай упоменатитѣ по-горѣ свещеници, които до освобождението повече или по малко врѣменно служили при църквата „Св. Архангелъ“, свещеникъ Константинъ е прѣбждвалъ почти постоянно тукъ. При нѣмане на други свещеници служилъ е редовно въ казаната църква и е изпълнявалъ религиознитѣ нужди на тукашнитѣ българи. Въ качеството си на прѣдстоятелъ на черковно-училищната община, той е билъ ангажиранъ повече съ черковно-управнитѣ дѣла както въ града, така и въ околнитѣ села. Застѣпвайки се въ всички народни начинания прѣдъ турската власть, той е билъ най-послѣ заподозрѣнъ като опасенъ за нея човѣкъ и въ началото на руско-турската война хвърленъ въ Варненския

окръженъ затворъ. Поводъ дало и обстоятелството, че прѣзъ 1876 год. и до войната той служилъ въ този параклисъ, като посолски свещеникъ. Сѣденъ е билъ отъ воененъ сѣдъ и едва избѣгналъ бѣсилката. Въ затвора пролежалъ цѣли седемъ мѣсеца и билъ пуснатъ заедно съ другитѣ затворници, когато русигѣ взели вече Добричъ.

Слѣдъ освобождението свещ. Константинъ изпълнявалъ енорийска служба въ епархията до 1898 год., когато поради напрѣднала възраст е билъ пенсиониранъ. При все това, обаче, той, все още запазилъ силитѣ си, и слѣдъ пенсионирането си е изпълнявагъ врѣменно различни служби. Напослѣдкъ той, твърдѣ скромно и бѣдно, живѣе въ Варна при една отъ стаитѣ на църквата „св. Арх. Михаилъ“ и, макаръ вече и на 85 год. възраст, не прѣстава да изпълнява длъжността изповѣдникъ при варненскитѣ черкви и да държи прѣзъ празнични дни правило въ тукашния окръженъ затворъ.

По случай на празнуемия 50 годишенъ юбилей Негово Високопрѣосвещенство св. Варненския и Прѣславски Митрополитъ г. Симеонъ е ходатайствувалъ прѣдъ Св. Синодъ, за да се отличи народо-полезната черковна дѣйность на свещеникъ Константина съ офикия и *послѣдниятъ е рѣшилъ да бѣде той произведенъ въ чинъ икономъ.* По сѣщия случай той е удостоенъ и съ орденъ за гражданска заслуга съ офицерския кръстъ. Варненскитѣ общински съвѣтъ пъкъ постановилъ въ заседанието си отъ 10 т. февруария съ рѣшение № 70 да се прѣменува близосѣдната до църквата „св. Архангелъ“ улица „Одринска“ на негово име Оказваната му

почетъ той напълно е заслужилъ и хвала нему за самоотверженитѣ му подвизи и трудове!

Откриването българска църква въ Варна е било отъ голѣмо значение за съживяване българския елементъ. Мнозина, които до тогава избѣгвали да се наричатъ българи, постепенно започнали да се причисляватъ къмъ тѣхното общество. Чистокръвни наши сънародци, дошли въ различни врѣмена изъ чисто български центрове, като Сливенъ, Ямболъ, Котелъ, Севлиево и др., губѣли националността си въ вълнитѣ на гърцизма и гагаузщината. Достатъчно е било за тѣхъ да се оженятъ за гъркиня или гагаузка, за да забравятъ езика си и станатъ родоначалници на инородна челедь. Първиятъ освѣжителенъ притокъ по отношение къмъ такива загубени български синове е билъ откриванега българско училище прѣзъ 1860 год. До тогава български сѣмейства въ Варна е имало до 25—30, а слѣдъ откриване училището до 1865 год. числото имъ възраства до 45—50. Толкова поне по списъкъ заявили, че искатъ да се отвори българска черква. А слѣдъ като такава се открива въ продължение на първата година тѣ ставатъ повече отъ 100, а въ началото на третата година (1867) възрастватъ до 250—280 сѣмейства. Последнитѣ били вече въ състояние сами да поддържатъ своя свещеникъ, безъ да му се плаща нѣщо отъ общината, а съ придобиванитѣ отъ черквата сръдства, както и съ щедритѣ пожертвования на Варненскитѣ благодѣтели и събиранитѣ помощи отъ вѣнъ, могло да се издържа училището. Прѣзъ 1870 год. числото на българскитѣ сѣмейства достига до 300, прѣзъ 1872 г. — до 400, а прѣзъ 1876 г. — 500.

Съ откриване църквата прѣдишната, наричана училищна, община се прѣименува на *черковно-училищна*, която си съставя и новъ печатъ съ надписъ на около: „*Българска народна църква въ Варна*“, а въ срѣдата на турски: „*Българъ милетинъ клисеси*.“ Съ него общината си служила въ всички официални книжа до освобождението.¹⁾ Тази община се еъстояла отъ сжщитѣ родолюбиви българи, отъ които и прѣдишната. Отварянето българска църква прѣди всичко се ознаменувано съ формалното скъсване всички връзки съ мѣстната властъ на гръцкия митрополитъ. Въ черковното богослужение името на послѣдния било изхвърлено и замѣнено съ това на Илариона Макариополски. Тукашната българска община се поставя отъ една страна въ връзка съ цариградската такава, а отъ друга съ градскитѣ общини въ епархията: Добричъ, Балчикъ, Козлуджа и Провадия, както и съ свещеницитѣ, чорбаджиитѣ и епитропитѣ въ селата на околията. Отъ Цариградъ тя получава инструкции по обще църковния въпросъ, съ разрѣшение оттамъ се напечатватъ вули за вѣнчаване, кръщелни свидѣтелства и свещенически емватики (емватико харти)²⁾. Съ разрѣшение на Илариона Макариополски прѣдстоятелтъ на тукашната община полагалъ св. антимиеси въ новопострояванитѣ български църкви,³⁾ каквито вече започна-

1) Този печатъ слѣдъ освобождението билъ изгубенъ.

2) Съ такова писмо се е разрѣшавало на свещеника да свещенодѣйствува въ дадена енория прѣвъ годината. Тукашната община ги давала на свещеницитѣ срѣщу 150 – 200 гроша такса.

3) Св. антимиеси били наложени отъ свещ. Константина въ селата: Гебедже, Суджасъ-къой, Геленджикъ, Къзълджиларъ, Равна, Авренъ, Кѣмурджа (Крумово) и Чатма, а отъ Архим. Панарета въ Юшенлий (Ботево), Султанларъ, Хасърджикъ, Дерекъой (Провад.) и Козлуджа.

ли да се правятъ трѣскаво слѣдъ пробудилото се въ градове и села религиозно и национално съзнание. Св. антиминоси били донесени отъ два светогорски монаси изъ Кутлумушкия мѣнастирь. Съ разрѣшение отъ Илариона свещ. Константинъ произвеждалъ и анагности (черковни четци — свещеносци).

По отношение къмъ градоветъ и селата въ епархията, тукъшната община полага усилия и грижи, за да създадо здрава основа за черковно-училищното дѣло, на което тя се поставя като главенъ ръководителъ. Тя взима поводъ отъ настѣпили нѣкои неуредици по селата, изработва единъ проекто-законникъ и на 11 май 1866 г. свиква съборъ отъ свещеницитъ, епитропитъ и чорбаджиитъ въ епархията, за да се разгледа и преме той като задължителенъ за цѣлата епархия. Съборътъ съ малки измѣнения одобрилъ прѣдложения проектъ, който билъ подписанъ отъ прѣдставителитъ, въ това число и отъ тия изъ Добричъ, Балчикъ и Провадия. Послѣднитъ го ѝ подпечатали съ печата на своитъ общини и заявили, че ще се подчиняватъ на неговитъ наредби.

Въ този законникъ (правилникъ), който срѣщаме въ черковната кондака за 1866 год., подъ заглавие *приврѣмененъ законникъ, съставенъ отъ Варненското българско общество за управление на епархиалното духовенство*, сж прокарани слѣдующитъ положения: 1) всички епархиални свещеници сж длъжни да се събиратъ два пѣти въ годината (4—8 май и 16—20 септемврий) на общи заседания; 2) никой свещеникъ не може да свещенодѣйствува въ Варненско, въ градъ или село, безъ знанието или одобрението на Варненското българско общество; 3) никой свещеникъ не бива да

вѣнчава безъ вула отъ обществото; 4) всѣки свещ. е длъженъ да държи метрическа книга, въ която да записва всички кръстени дѣца и вѣнчани лица; 5) даватъ се опжтванія, какъ да се разглеждатъ бракоразводни дѣла; 6) всички свещеници сж длъжни да бждатъ въ добри отношения съ християнитѣ; 7) свещеницитѣ сж длъжни да плащатъ за издрѣжка на общината по 60 пари (30 стотинки) на вѣнчило, а всички селяни по 6 гроша на вѣнчило; 8) селенитѣ могатъ да си условятъ учителъ, само слѣдъ като по-напрѣдъ изпратятъ кандидата си въ Варна, за да се изпитатъ и оцѣнятъ способнитѣ му въ общината; и 9) всѣка година ще се свика въ Варна епархиално събрание отъ прѣдставителитѣ изъ всички общини, въ което „Главното варненско общество“ ще дава отчетъ за извършеното отъ него и смѣтка за прихода-разхода.

Отъ прокаранитѣ въ законника положения се вижда, че варненската община отъ 1866 г. се конституира вече по отношение къмъ черковното и училищно дѣло въ епархията като черковно-управенъ институтъ съ значение и властъ такава, каквата отпослѣ придобиватъ у насъ до освобождението епархиалнитѣ смѣсени съвѣти.

Варненци още отъ самото начало взиматъ живо участие и въ църковнитѣ работи въ Цариградъ. Още прѣзъ 1861 год. Варненско, както споменахме вече, е ималъ свой прѣдставителъ по черковния въпросъ въ лицето на извѣстния Атанасъ Георгиевъ. По-късно въ 1871 год., слѣдъ издаване фѣрмана за учреждаването Българска Екзархия, когато трѣбваше да се свика първия народенъ черковенъ съборъ за изработване Екзархийския Уставъ, тукашната община изпраща

за свой прѣдставитель Господинъ х. Ивановъ, изъ Варна. Покрай другитѣ, дадени на послѣдния, наставления относително Екзарх. Уставъ, устройството на българскитѣ училища, откриването въ Цариградъ висше българско училище, варненскитѣ българи настойчиво изисквали, щото Варна да бѣде седалище на български митрополитъ и самия градъ, за който не се упоменува въ султанския ферманъ, да се включи въ Българския Екзархатъ, а иначе прѣдставителя да се отiegли.

Искането на варненци било удовлетворено въ кръга на възможността. Съ Синодално писмо отъ 12 септемврий 1872 година, подписано отъ Н. Бл. първиятъ български екзархъ Антимъ I и синодалнитѣ старци, до варненската община, като се излагатъ мъчнотиитѣ, които прѣчатъ за образуване отдѣлна Варненска епархия, съобщава се за рѣшението Варна врѣменно да се присъедини къмъ Прѣславската епархия, която „избрала вече за бѣдждий свой митрополитъ Негово Высокопрѣподобие Архимандритъ Симеона, мъжъ снабденъ съ високо учение, съ примѣрна нѣравственностъ и строгостъ въ живота, съ рѣшително самоотвержение и съ горѣщо желание за нравственото възвишение на паството му.“ Варненци, оцѣнявайки положението, се задоволяватъ съ такова разрѣшение на въпроса и настояватъ само, щото митрополитътъ да носи и титлата „Варненски.“ Съ Синодално писмо отъ 13 октомврий тѣмъ се съобщава за назначението на високопрѣосвещенаго Симеона за „Варненски и Прѣславски митрополитъ“. За същото имъ съобщава и новоизбраниятъ архиерей въ първото си пастирско послание, като имъ казва и слѣдующитѣ напълно заслужней отъ тѣхъ думи: „зная

горѣщото родолюбіе на варненското народонаселение, което исторіята на нашето черковно възраждане съ хвалбы ще споменува за неговото постоянство въ борбата ны за грабнатитѣ наши черковни правдини“.

На 2 декемврий 1872 год. варненскитѣ българи съ неописуемъ възторгъ посрѣщатъ своя първи архиерей, който на 4 с. мѣс. извършва първа архиерийска служба въ старата българска черква. Отъ сега настѣпва нова епоха за църкви, училища и общественъ животъ. Новиятъ митрополитъ, макаръ и да има резиденцията си въ Шуменъ, непрѣстава редовно да посѣщава и служи на варненци. Слѣдъ освобождението той прѣмѣства своето сѣделище въ гр. Варна, която става центъръ на епархията, и до днесъ, ползувайки се съ дълбокото уважение и любовъ на своитѣ епархиоти, съ неустанна енергия и бодростъ ръководи благодарваното си паство по пътя на евангелската истина и правда. За неговото достойно архиерейско служение, което напълва вече 43 години, ще се ограничимъ само да повторимъ слѣдующитѣ справедливи думи, които срѣщаме въ годишния отчетъ на варненската дѣв. гимназия за 1897/98 год. „Тукъ е цѣль периодъ на достойно служение прѣдъ олтаря на църквата и отечеството, въ което бждащиятъ историкъ не веднажъ ще има да отбѣлѣзва примѣри на доблестъ, истински патриотизмъ и идеално въодушевление.“

Да завършимъ съ кратко упоменание на туй, което е създадено днесъ въ гр. Варна по отношение на църковното дѣло. По край историческата святиня скромната и малка стара българска черква, въ която и до сега не прѣ-

става да се служи, нашият градъ се краси, срѣди единъ широкъ, централенъ въ града, площадъ, отъ величествената черква „Успѣние Пр. Богородици“, започната прѣзъ 1881 год. и довършена прѣзъ 1886 год., която по архитектура, иконописъ, величина издържаностъ на стила и украса, особено слѣдъ направенитѣ напоследъкъ ремонти и приспособления, справедливо може да се каже, че е първа въ цѣла България, слѣдъ народния паметникъ църква „св. Александъръ Невски“ въ София. Бѣлѣжита е по своята архитектура и черквата „св. Петка“, построена прѣзъ 1906 год. също така на широко централно мѣсто въ града, придобито съ голѣми усилия и дълги борби срѣщу домогванията на католическата пропаганда въ града да обсеби това мѣсто. Други черкви съ придобитата прѣзъ 1905 год. — „св. Никола“, построена прѣзъ 1866 год. съ срѣдства, завѣщани на мѣстната община, отъ варненския благодѣтель Параскева Николовъ, и новопридобититѣ прѣзъ мин. год. „св. Атанасъ“, „Усп. Пр. Богородици“, „св. Петка“ и „св. Георги“.

Всички тѣзи черкви, отъ които послѣднитѣ двѣ съ филиални, се обслужватъ отъ българскитѣ свещеници въ града на този славянски езикъ, на който прѣди 50 години нашитѣ сънародници съ били жадни да чуятъ въ църква едно слово. Днесъ тѣзи църкви се огласяватъ не само съ Божествена служба на черковно-славянски езикъ, но и съ живо проповѣдническо слово отъ тѣхнитѣ свещенослужители — всички млади, интелегентни, способни да отговорятъ на тѣй назрѣлитѣ и широко разкрити духовни нужди на своитѣ пасоми. Въ Варна днесъ развива полезна благотворителна и просвѣтна дѣйностъ и православно братство

„св. Архангелъ Михаилъ,“ основано прѣди двѣ години и половина нарочно на името на старата българска черква, за да му служи тя въ неговата дѣйностъ като живъ символъ на туй религиозно пробуждане и духовно възраждане, въ миналото е възсияло изъ нейната свещена ограда. По случай на чествуваното събитие това братство побърза да прѣнесе своитѣ ежедневни духовни бесѣди именно въ този историческа ограда. Съ своитѣ бесѣди тамъ братството залѣга щото църквата „Св. Архангелъ Михаилъ“ да не прѣстава и днесъ да бѣде туй, което е била въ миналото — духовно огнище, изъ което да се прѣскатъ лъчитѣ на истинско-религиозната просвѣта, на спасителната за народа ни православна вѣра, — тихо пристанище, въ което, посрѣдъ житейскитѣ бури и незгоди, да намира, чрѣзъ вѣрата, утѣха и надежда въ Господа измъчената душа.

Да отдадемъ на край заслужената почитъ и да споменемъ тукъ имената на всички дѣятелно-родолюбци, които подъ списъкъ сж поискали да се открие църквата „св. Архангелъ“ — имена, които можа да си припомни стариятъ свещ. Константинъ. Тѣ сж: Бр. Сава и Никола Георгиевичъ, Хаджи Стаматъ Сидеровъ, Х. Рали Мавродиевъ, Никола Даскаловъ, Стоянчо х. Ивановъ, Господинъ х. Ивановъ, Христо Поповъ, Костадинъ М. Тюлевъ, Ангелъ Георгиевъ, Янаки Жековъ, Чорбаджи Шпековъ, Иосифъ Хр. Стояновъ, Праматаръ Яни (изъ с. Капаклий), Кьоркчи Коста Димитровъ, Бою Фочиджи (изъ с. Голица, Пров.), Мутафъ Манолъ, Еменеджи Спасъ (Димитровъ), Димитъръ Провадалията, Братия Георги и Атанасъ Попови (изъ Търново), Абаджи Стоянъ (изъ

Търново), х. Иванъ Калиноолу, Казанлъ Стойко (изъ Котелъ), Андонъ Карабатака (изъ Куюджукъ), Георги Жековъ, Георги Праматаровъ (изъ Капаклий), Киро Патриковъ, Табакъ Георги (изъ Панагюр ще), Георги Мариновичъ, Унджи Ради, Арабаджи Тодоръ, Арабаджи Петко, Фурнаджи Тодоръ, Драганъ Василевъ, Бекши Василевъ, Кара Хюсенлията Филчо, Еменеджи х. Стефанъ, Терзи Стефанъ, Арабаджи Недю, Балтаджи Станчо и Дѣдо Нено (изъ Казанлъкъ).

Първи епитропи на църквата сж били: *Абаджи Хаджи Никола, Кюркчи Коста Димитровъ и Еменеджи Спасъ (Димитровъ).*

Освѣнъ горнитѣ лица въ списъка се записали и младежитѣ: Добри х. Ралевъ, Недю Боевъ, Христо Каведжийчето, Иванчо Давидовъ, Кюркчи Ради, Христо Климентовъ, Андрей Астарджиевъ, Михалаки Рибаловъ, Еменеджи Панайотъ, Стоянъ Карабаджакъ, Стоянъ Ивановъ, Добри Ивановъ и Тодоръ Янакевъ.

Между виднитѣ пѣкъ дѣйци на възраждането на българщината въ Варна, дошли слѣдъ откриване църквата, слѣдва да се отбѣлжватъ слѣдующитѣ лица:

Велико Христовъ, Янко Славчевъ, братия Бърневи, Андонъ Нидѣлковъ, Стоянъ Д. Ивановъ, Христо Т. Груевъ, Стойко Жековъ и Сотиръ Двскаловъ.

Хвала и честъ на първитѣ виновници за откриване българска црква въ гр. Варна! Хвала и честъ на труженцитѣ за духовно-националното пробуждане на българщината тукъ!

гр. Варна, 14. II. 1915 год.

А. М. Ч-въ.

